

Εισαγωγή

Παρά τις ραγδαίες αλλαγές που επήλθαν μετά την επικράτηση αποκαλύπτων διαδικασιών κεφαλαιοκρατικής παλινόρθωσης στην ΕΣΣΔ και στις περισσότερες χώρες του «πρώιμου σοσιαλισμού» του 20ού αιώνα, και παρά τη συνακόλουθη ιδεολογική απαξίωση του μαρξισμού (ως δήθεν «συλλήβδην αποτυχημένου στην πράξη»), το ενδιαφέρον για τη Σοβιετική Ψυχολογία (ΣΨ) παραμένει τις τελευταίες τρεις δεκαετίες σχεδόν αμείωτο. Ενδιαφέρον, που δεν εξαντλείται μόνο στους ακαδημαϊκούς κύκλους των καθ' ύλην αρμόδιων πανεπιστημιακών, ιστορικών της επιστήμης κ.ο.κ., αλλά επεκτείνεται και σε ευρύτερους κύκλους της διανόησης.

Κατά τα φαινόμενα, τα τελευταία χρόνια, το ενδιαφέρον για τη ΣΨ αναβαθμίζεται, γεγονός που αντανάκλα την υγιή αναζήτηση επιστημονικών ερεισμάτων επανανοηματοδότησης της ζωής και της προσωπικότητας σε συνθήκες γενικευμένης κρίσης του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, όξυνσης των κοινωνικών αντιθέσεων, πολέμων και απαξίωσης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη ΣΨ εκδηλώνει και σημαντική μερίδα των μαχόμενων εκπαιδευτικών, εκείνων οι οποίοι ενδιαφέρονται θεωρητικά και πρακτικά για το λειτούργημά τους, για την ανάπτυξη της κοινωνίας και μέσω της παιδείας, για τη δομή και την ανάπτυξη της γνώσης και της συνείδησης, του ψυχικού κόσμου του ανθρώπου και συνολικά της προσωπικότητας. Επίσης, και οι λειτουργοί της ψυχολογίας, της ψυχιατρικής, της ψυχικής υγείας και της συμβουλευτικής, ιδιαίτερα σε μία περίοδο που οι άνθρωποι βιώνουν δραματικά τις επιπτώσεις και τα αδιέξοδα της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, δείχνουν όλο και πιο έντονο ενδιαφέρον για τη ΣΨ.

Η αναδρομή στη ΣΨ συνδέεται συχνά με την αναζήτηση διεξόδου από τα αδιέξοδα της εν εξελίξει κρίσης των κοινωνικών επιστημών και των ανθρωπιστικών σπουδών, της κρίσης όλου του φάσματος των επιστημών και της ίδιας της ορθολογικότητας της εποχής.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι να καταπιαστεί κανείς με σημαντικές στιγμές, τάσεις και ρεύματα στην ιστορία των επιστημών. Από την «αντικειμενική» και «αποϊδεολογικοποιημένη» επλεκτική ξενάγηση σε κάποιες πτυχές και ιδέες (με έμφαση στο «ποιος, πού, πότε, είπε τι») μέχρι τις άκρως ιδεολογικοποιημένες απολογητικές μονομέρειες μιας σχολής, κατεύθυνσης, παράδοσης ή τάσης (δίκην μνημόσυνου), ή και τις επίσης μονομερείς εμμονές στη δαιμονολογική απόρριψη μιας εξ αυτών.

Θεωρούμε ανάξιες λόγου τις προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν τη ΣΨ και τον μαρξισμό σαν να ήταν μουσειακά εκθέματα. Ανάξια λόγου θεωρούμε και εκείνη

την αγοραία ιδεολογική προκατάληψη που θεωρεί εξ ορισμού απορριπτέα τη ΣΨ (στο σύνολό της ή κατά κύριο λόγο) και μόνον επειδή είναι σοβιετική. Στο βιβλίο αυτό θα επιχειρήσουμε μία διαφορετική, συγκεκριμένη-ιστορική προσέγγιση του θέματος, επιδιώκοντας περισσότερο την ανάδειξη όχι μόνο ζωτικής σημασίας κομβικών κεκτημένων, γόνιμων αντιθέσεων, προβλημάτων, ερευνητικών κατευθύνσεων και ερωτημάτων, αλλά και ιστορικών περιορισμών, που αποτέλεσαν νομοτελείς σταθμούς της ανάπτυξης της ψυχολογίας, της φιλοσοφίας, της κοινωνικής θεωρίας και μεθοδολογίας, υπό το πρίσμα των πραγματικών αναγκών και προοπτικών της ανθρωπότητας.¹

Το παρόν βιβλίο δεν συνιστά άλλη μία εκλαϊκευτική ή και προπαγανδιστικού χαρακτήρα έκθεση κάποιων θέσεων και επιτευγμάτων της ΣΨ.² Έργα τέτοιου χαρακτήρα εκλαμβάνουν, κατά κανόνα, δογματικά τις προς εκλαΐκευση/προπαγάνδισι ιδέες ως ολοκληρωμένο σύστημα, πλήρες, ώριμο και επαρκές, στο οποίο το μόνο που χρειάζεται είναι η διάδοση.³ Όπου επιχειρείται μία δογματική υπεράσπιση και συντήρηση πάση θυσία ορισμένης θεωρίας, γίνονται αναπόφευκτες οι δογματικές σχηματοποιήσεις-συστηματοποιήσεις. Τότε –όπως κατέδειξε ο Μαρξ–, επιδιώκεται η εξάλειψη των αντιθέσεων της δογματοποιημένης θεωρίας, της όποιας ασυμφωνίας της θεωρίας με το ίδιο το πραγματικό αντικείμενο, με τα γεγονότα, αλλά και εκείνων των αντιθέσεων του αντικειμένου της έρευνας που θέτουν σε δοκιμασία τη θεωρία, με τη βοήθεια της τυπικής λογικής (βλ. Μαρξ, 1985:94). Σε αυτή την περίπτωση, οι αντιφάσεις «διευθετούνται» στο πνεύμα του σχολαστικισμού και της απολογητικής: μέσω της άμεσης προσαρμογής του συγκεκριμένου στο αφηρημένο, με φραστικά

1. Μέρος της προβληματικής αυτού του κειμένου έχει δημοσιευθεί στα κείμενα: Δ. Πατέλη, Σοβιετική Ψυχολογία και Λογική της Ιστορίας, Μαρξισμός και Ψυχολογία. ΟΥΤΟΠΙΑ, τ. 101, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2012, σσ. 151-185. Γ. Κακαρίνου, Η μαρξιστική θεωρία της συνείδησης: Η συνεισφορά του Α.Ν. Leontiev. Στο ίδιο, σσ. 73-97. Γ. Κακαρίνου, Οκτωβριανή Επανάσταση και κοινωνικές επιστήμες: η περίπτωση της σοβιετικής ψυχολογίας. Στο: *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και ο πρώιμος σοσιαλισμός στη Λογική της Ιστορίας. Ζητήματα επαναστατικής θεωρίας, μεθοδολογίας και πρακτικής*. Συλλογικό έργο του Ελληνικού τμήματος της Διεθνούς Σχολής «Η Λογική της Ιστορίας», εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα 2017, σσ. 273-312.

2. Προπαγανδιστικό –με τη στενή έννοια του όρου– είναι ένα εγχείρημα που αποσκοπεί κατ'εξοχήν στη διάδοση κάποιων ιδεών, ώστε αυτές να γίνουν κτήμα της κοινωνικής συνείδησης και να ενεργοποιήσουν μαζική πρακτική δραστηριότητα. Πρόκειται για εγχείρημα κυρίως πολιτικού ή και ιδεολογικού χαρακτήρα που αποσκοπεί στη διαμόρφωση αντίστοιχης κοσμοθεώρησης.

3. Η μονομερής έμφαση στην προπαγάνδα/εκλαΐκευση εδράζεται, κατά κανόνα, σε μία δογματική-γραμμική πρόσληψη-σχηματοποίηση και απολυτοποίηση των κεκτημένων και της ισχύος τού προς διακίνηση ιδεολογικού υλικού, πρακτική που επιφέρει τραγικές συνέπειες όπου λειτουργεί ως υποκατάστατο της πραγματικής επιστημονικής έρευνας. Η θεωρητική και μεθοδολογική έρευνα που υιοθετούμε εδώ διαφέρει ουσιαστικά από την παραπάνω πρακτική, μεταξύ άλλων και ως προς το ότι επικεντρώνεται στη διερεύνηση της νομοτελούς διαδικασίας του γίνεσθαι της επιστήμης ως πραγματικής αντιφατικής διαδικασίας, απότοκης ιστορικά συγκεκριμένης γνωσιακής συγκυρίας, που κινείται μέσω σειράς συγκρούσεων αλήθειας-πλάνης, από ορισμένου επιπέδου αληθής διάγνωση του γνωστικού αντικειμένου προς ανώτερο (ευρύτερο, βαθύτερο, πιο τεκμηριωμένο κ.λπ.), μέσω ιστορικών περιορισμών κ.λπ., με έμφαση πάντα στην προοπτική ανάπτυξης της ερευνητικής διαδικασίας.

τεχνάσματα, με σοφιστείες και υπεκφυγές από τα προβλήματα, με τη συγκάλυψη των αντιθέσεων, την απολυτοποίηση της ενότητας και την αποσιώπηση της πάλης των αντιθέτων (Μαρξ, ό.π.:98-99). Άλλωστε, είναι πεποίθησή μας ότι η ανώτερη εκλαϊκευση και προπαγάνδισι των επιστημονικών ιδεών είναι εφικτή μόνο εάν επιχειρείται από ένα γνωσιακό επίπεδο που εδράζεται στην κριτική διάγνωση των πλέον προωθημένων και δυναμικών κεκτημένων του εν λόγω γνωστικού αντικειμένου.

Το προτεινόμενο βιβλίο δεν συνιστά ακαδημαϊκό πανεπιστημιακό σύγγραμμα, στο πνεύμα εκείνου του εκχυδαϊσμού που ο Μαρξ αποκαλούσε «καθηγητική επιστήμη». Χαρακτηριστικό στοιχείο μερίδας αυτών που επιδίδονται σε παρόμοιου τύπου εκχυδαϊσμό είναι εκείνος ο παρασιτισμός, για τον οποίο ως «πρώτη ύλη» της «έρευνας» χρησιμοποιούνται τα κεκτημένα κάποιας αυθεντικής θεωρίας, έργα μεγάλων ερευνητών... Η στάση αυτή συνδέεται με τον κομφορμισμό στην επιστήμη που αρέσκεται να

καταπιάνεται «ιστορικά» με την υπόθεση και με σοφή μετριότητα αναζητεί παντού το «καλύτερο», οπότε δεν έχει σημασία γι' αυτήν αν τελικά καταλήγει σε αντιφάσεις ή στην τελειότητα. Είναι η αποβλάκωση όλων των συστημάτων, από τα οποία θραύουν παντού τις οξείες αιχμές, και τα οποία συνυπάρχουν ειρηνικά σ' ένα κοινό τετράδιο εκλεκτών χωρίων... Ακόμα και οι πραγματικά βαθιές σκέψεις... καταντούν εδώ κάτι το αστόχαστο και μετατρέπονται σε αγοραία άποψη. (Μαρξ, ό.π.:570, φραστικές διακριβώσεις στην ελληνική -Δ.Π.-Γ.Κ.)

Η «καθηγητική» επιστήμη βρίσκει εύκολα διέξοδο στην περιγραφική ιστορία της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Είναι η προσφιλής ασχολία εκείνου του τύπου των λογίων που κατά τον Καντ «έχουν ως Φιλοσοφία τους την Ιστορία της φιλοσοφίας» (Καντ, 1982:21). Η θεωρητική ένδεια βρίσκει διέξοδο στην ιστορία της φιλοσοφίας, η οποία –κατά τον Χέγκελ– «ως αφήγηση περί διαφόρων και ποικίλων απόψεων μετατρέπεται ... σε αντικείμενο της αργόσχολης περιέργειας, είτε... σε αντικείμενο ενδιαφέροντος πολυμαθών επιστημόνων» (Γεγελ, 1932:18). Σε αυτή την περίπτωση, η θεωρητική και μεθοδολογική διερεύνηση της ιστορίας της επιστήμης υποκαθίσταται συχνά από τη χαώδη παράθεση ιδεών και απόψεων.

Επίσης, το παρόν βιβλίο δεν συνιστά απόπειρα συστηματικής και λεπτομερούς ιστορικής εξέτασης της ψυχολογίας, συμπεριλαμβανομένης της ψυχολογίας στην προεπαναστατική Ρωσία και της ΣΨ. Πολλώ μάλλον δε, δεν προβάλλει αξιώσεις υποκατάστασης αυτού του τύπου αναγκαίας ενδελεχούς ιστορικής εξέτασης. Αυτό το καθήκον δεν εγγράφεται στο πλαίσιο του παρόντος βιβλίου.⁴ Δεν αφορά την ιστορική/ιστοριογραφική εξέταση του έργου κάποιου συγκεκριμένου ερευνητή ή

4. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι το πληρέστερο και το πλέον συγκροτημένο διαθέσιμο στην ελληνική βιβλιογραφία εγχείρημα ιστορικής, θεωρητικής και μεθοδολογικής ανασύστασης του γίνεσθαι της ψυχολογίας μέχρι τον 19ο αι. απαίτησε σύγγραμμα 527 σελίδων (βλ. σχετικά Δαφέρμος, 2010α). Αντίστοιχη ανασύσταση της πορείας των ψυχολογικών ερευνών του 20ού αι., συμπεριλαμβανομένης της ΣΨ, είναι έργο ασύγκριτα πιο περίπλοκο, απαιτητικό και επίπονο.

του γίνεσθαι μιας εκάστης των σχολών.⁵ Δεν επιχειρεί τη συνολική λεπτομερή ιστορική εξέταση και καταγραφή του γίνεσθαι της ΣΨ σε κάθε ιστορική καμπή, των αλληλεπιδράσεών της (αλληλοεμπλουτισμών και ετεροπροσδιορισμών) με άλλα προγενέστερα ή και σύγχρονα ρεύματα, των αλληλεπιδράσεων μεταξύ διαφόρων σχολών και τάσεων εντός της ΣΨ κ.λπ. Δεν παρεισφρεί στο σύνολο του πλούτου που αποτελεί το εργαστήρι της σκέψης ενός εκάστου των θεμελιωτών και εκπροσώπων της ΣΨ στο δημοσιευμένο και αδημοσίευτο εν ζωή έργο τους. Αυτή η εξέταση απαιτεί ειδική έρευνα (ακριβέστερα: σειρά ερευνών) από ομάδα ερευνητών, η έκθεση των αποτελεσμάτων της οποίας (των οποίων) θα είχε τη μορφή σειράς τόμων.

Το ανά χείρας βιβλίο κινείται στο πλαίσιο ενός νέου *φάσματος ερευνητικών επιστημολογικών προγραμμάτων, θεωρητικού και μεθοδολογικού αναστοχασμού της γνωσιακής συγκυρίας και του επιστημονικού κεκτημένου επιμέρους επιστημών, υπό το πρίσμα της μεθοδολογίας του οργανικού όλου και της Λογικής της Ιστορίας, με αντίστοιχη εφαρμογή, συγκεκριμενοποίηση και ανάπτυξη αυτής της μεθοδολογίας*. Στο πλαίσιο αυτού του φάσματος ερευνητικών προγραμμάτων έχει προηγηθεί η θεωρητική και μεθοδολογική εξέταση της προμαρξικής πολιτικής οικονομίας (Πατελις, 1991· Πατέλης, 2004), ενώ βρίσκεται σε εξέλιξη μεγάλη κλίμακας θεωρητική και μεθοδολογική έρευνα για την ιστορία της ψυχολογικής επιστήμης, συμπεριλαμβανομένης και της ΣΨ (βλ. τα έργα του Μ. Δαφέρμου στη βιβλιογραφία).

Το προτεινόμενο στον αναγνώστη βιβλίο εκκινεί από ένα εγχείρημα θεωρητικού και μεθοδολογικού αναστοχασμού της γνωσιακής συγκυρίας, των βασικών αφηγηματικών αρχών, των ερευνητικών πεδίων και του επιστημονικού κεκτημένου της ΣΨ, υπό το πρίσμα της μεθοδολογίας του οργανικού όλου και της Λογικής της Ιστορίας. Έμφαση δίδεται στον εκάστοτε τρόπο συνδυασμού «εξωτερικών» (ευρύτερα κοινωνικών) και «εσωτερικών» (συνδεόμενων με τη λογική της ερευνητικής διαδικασίας) παραγόντων ανάπτυξης της ΣΨ, στα μεθοδολογικά προβλήματα, στους ιστορικούς περιορισμούς και στις ανυπέρβλητες αντιφάσεις της ΣΨ, όπου εντοπίζουμε σε αυτήν εγχειρήματα συνθετικής συγκρότησης, με αντίστοιχο κατηγοριακό και εννοιολογικό εξοπλισμό και με αξιώσεις συστήματος. Η κριτική προσέγγιση επικεντρώνεται αδρομερώς στα αντιπροσωπευτικότερα –κατά τη γνώμη των συγγραφέων– εγχειρήματα, όπου τίθενται τα ουσιαστικότερα ερευνητικά προγράμματα, στη βάση των οποίων προέκυψαν και τα σημαντικότερα θεωρητικά επιτεύγματα και οι κομβικότερες αντιφάσεις της ΣΨ. Εγχειρήματα, τα οποία –σε συνδυασμό με άλλα από ευρύτερο φάσμα των επιστημών και της φιλοσοφίας της εποχής– επέδρασαν καταλυτικά στη γνωσιακή συγκυρία από την οποία προέκυψε στη συνέχεια η Λογική της Ιστορίας. Η σκοπιμότητα αυτού του τύπου επικέντρωσης στα αντιπροσωπευτικότερα εγχειρήματα και κεκτημένα της ΣΨ θα καταστεί σαφής όταν γίνουν αντιληπτά τα μεθοδολογικά πορίσματα του δεύτερου μέρους του βιβλίου.

Φρονούμε ότι η θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση της εκάστοτε γνωσιακής συγκυρίας στην ιστορία μιας επιστήμης επιτρέπει τη διάκριση, εντός της πολυμορφίας ερευνητών, ερευνητικών προγραμμάτων, σχολών κ.λπ., εκείνων

5. Βλ. τη σχετική αρθρογραφία του Μ. Δαφέρμου και τις μοναδικές στο είδος τους μονογραφίες του: Δαφέρμος, 2003 και Dafermos, 2018.

των αφετηριακών αρχών, τάσεων, περιορισμών και κεκτημένων που εκφράζουν με τον αντιπροσωπευτικότερο τρόπο τις βασικές, τις νομοτελείς δυνατότητες και τις κατευθυντήριες τάσεις ανάπτυξης της εν λόγω επιστήμης στις υπό εξέταση βαθμίδες της. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την επικέντρωση στις πιθανότερες και τελικά στις κρατούσες τάσεις ανάπτυξης της φυλογένεσης της νόησης στην ερευνητική διαδικασία, από την άποψη του εκάστοτε φάσματος δυνατοτήτων του συγκεκριμένου σταδίου νοητικής ανάπτυξης/συγκρότησης, από την άποψη της συσχέτισης εμπειρικού και θεωρητικού επιπέδου της έρευνας, από την άποψη του χαρακτήρα και του επιπέδου της εκάστοτε ανάπτυξης του εννοιολογικού και κατηγοριακού εξοπλισμού και των δυνατοτήτων νοητικής ανασύστασης του αντικειμένου της έρευνας.⁶

Στη συνέχεια, με βάση τα επιτεύγματα και τις αποτυχίες, τις μονομέρειες, τα ανεπίλυτα ή μονομερώς λυμένα ερευνητικά προβλήματα κ.λπ. της ΣΨ, εξετάζεται το κεκτημένο της Λογικής της Ιστορίας, από την άποψη των προοπτικών διεύρυνσης και εμπάθυνσης των ψυχολογικών ερευνών, της ανίχνευσης, ανεύρεσης και ανάδειξης φάσματος ερευνητικών προγραμμάτων με προοπτική, ικανών να άρουν τους ιστορικούς περιορισμούς της ΣΨ, στην κατεύθυνση της συνθετικής επιστήμης του μέλλοντος.

Στη συγγραφή του βιβλίου οδήγησε η συνειδητοποίηση της ζωτικής ανάγκης ανάπτυξης της ψυχολογικής έρευνας και συνολικά των κοινωνικών επιστημών, μέσω της κριτικής κατανόησης, ανάδειξης και ανάπτυξης των πλέον προηγμένων επιτευγμάτων της σοβιετικής θεωρίας και μεθοδολογίας. Η ανάγκη αυτή γίνεται όλο και πιο επιτακτική, όσο η ανθρωπότητα προσκρούει σε καταστροφικά αδιέξοδα, όσο γίνεται επιτακτικότερη η αναγκαιότητα συνειδητής συγκρότησης και ενεργοποίησης του ανθρώπου ως υποκειμένου της ιστορικής διαδικασίας, ικανού να υπερβεί τα καταστροφικά αδιέξοδα μετά λόγου γνώσεως.

Η συνειδητοποίηση αυτής της ανάγκης συνδέεται με προβληματισμό στη βάση σειράς ερωτημάτων: Τι είναι η ψυχολογία, και τι μπορεί να παράσχει η επιστημονική ψυχολογική γνώση στον άνθρωπο και στην ανθρωπότητα; Ποιες κατευθύνσεις και τάσεις της ψυχολογικής έρευνας οδηγούν σε πραγματικές επιστημονικές ανακαλύψεις; Πώς και γιατί εκδηλώθηκε η κρίση στην ψυχολογία; Ποια θεωρητικά και πρακτικά καθήκοντα έθεσε στην επιστημονική έρευνα του ψυχισμού η Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση και η δρομολόγηση των μετασχηματισμών του πρώιμου σοσιαλισμού; Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της κρίσης της ψυχολογίας στη νεαρή ΕΣΣΔ; Ποια είναι η γνωσιακή συγκυρία από την οποία προέκυψε η ΣΨ, και πώς αυτή έθεσε το στίγμα της στην πορεία της; Σε ποιες συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες (κοινωνικο-οικονομικές,

6. Εξυπακούεται ότι οι συγγραφείς δεν διεκδικούν το αλάθητο σε αυτές τις επιλεκτικές και αντιπροσωπευτικές επιλογές και εμφάσεις τους. Ως εκ τούτου, θα είναι ευπρόσδεκτη συμβολή στην έρευνα κάθε κριτική στην προσέγγισή μας, η οποία θα εντοπίζει, π.χ., εννοιολογικό και κατηγοριακό εξοπλισμό κάποιας σχολής, τάσης κ.λπ. της ΣΨ που έχει εκπέσει της προσοχής μας, και ο οποίος κινείται σε επίπεδο διαλεκτικής επεξεργασίας, σε επίπεδο δυνατοτήτων θεωρητικής και μεθοδολογικής συγκρότησης συστήματος κατηγοριών, ανώτερο από αυτό που εμείς εδώ επιλέγουμε προς κριτική εξέταση.

ιδεολογικοπολιτικές, γνωσιακές και ευρύτερα πολιτισμικές) εκτυλίσσεται το γίνεσθαι της ψυχολογίας στην ΕΣΣΔ; Πώς αντανakλάται η κατάσταση των κοινωνικών επιστημών στην ψυχολογία; Τι είδους θεωρητική και μεθοδολογική επαναθεμελίωση της εν λόγω επιστήμης απαιτούσαν τα νέα καθήκοντα, και τι ρόλο έπαιξε ο μαρξισμός σε αυτήν; Ποια είναι τα βασικά θεωρητικά και μεθοδολογικά κεκτημένα της ΣΨ που άνοιξαν πρωτόγνωρους δρόμους με προοπτική στην επιστήμη, και πώς αυτά συνδέονται με το κεκτημένο του μαρξισμού; Πώς εκδηλώνεται εντός της ΣΨ η σύγκρουση μεταξύ βιολογισμού και κοινωνιολογισμού; Είναι άραγε καθολικής ισχύος η δεσπόζουσα αντίληψη που διαμορφώνει η ΣΨ περί δραστηριότητας, ψυχισμού, προσωπικότητας και υποκειμένου; Ποια είναι η θέση της ΣΨ στη γνωσιακή συγκυρία, από την οποία προέκυψε η Λογική της Ιστορίας; Υπάρχουν άραγε σημεία σύγκλισης και απόκλισης μεταξύ ΣΨ και Λογικής της Ιστορίας; Πώς επανανοηματοδοτούνται κεκτημένα της ΣΨ, και πώς ανοίγουν δρόμοι για την άρση των ιστορικών περιορισμών της ΣΨ στο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της Λογικής της Ιστορίας, από την άποψη της διάγνωσης της οντογενετικής και φυλογενετικής ανάπτυξης του υποκειμένου; Συνιστά άραγε η κεφαλαιοκρατία κορύφωση των δυνατοτήτων ανάπτυξης του υποκειμένου, της προσωπικότητας, ή μήπως περικλείει επικίνδυνες αποδομτικές και καταστροφικές τάσεις; Πώς εκδηλώνονται οι τάσεις αποδόμησης της προσωπικότητας και της οικογένειας στη σύγχρονη κεφαλαιοκρατία; Μπορούν άραγε να συνιστούν θεωρητική και μεθοδολογική βάση «εναλλακτικής» ανάπτυξης της ψυχολογικής έρευνας οι σύγχρονες «μεταμοντέρνες» ανορθολογικές και αποδομτικές τάσεις; Μπορεί άραγε να συνιστά πρόοδο για την επιστήμη η θεματοποίηση και θεωρητικοποίηση τρεχουσών αγοραίων τάσεων και χειραγωγικού χαρακτήρα ιδεολογημάτων; Τι ευρετικές προοπτικές διανοίγονται για την έρευνα του ψυχισμού και της προσωπικότητας στη βάση των νέων κατακτήσεων της θεωρίας και της μεθοδολογίας;

Το βιβλίο αυτό, όπου αναπτύσσεται περιεκτικά η προβληματική που περικλείουν κομβικά ερωτήματα όπως τα παραπάνω με όρους θεωρητικού και μεθοδολογικού αναστοχασμού, αρθρώνεται σε τέσσερα αλληλένδετα μέρη.

Το *πρώτο μέρος* ξεκινά με την ανάδειξη της κρισιακής γνωσιακής συγκυρίας στο πεδίο των ψυχολογικών ερευνών από τις αρχές του 20ού αι., με έμφαση στους όρους έκφρασης αυτής της κρίσης στη νεαρή ΕΣΣΔ και στην αναζήτηση μεθοδολογικής επαναθεμελίωσης της επιστήμης με βάση τον μαρξισμό.

Το *δεύτερο μέρος* επικεντρώνει στις αφειρητικές αρχές, στην προβληματική και στα κεκτημένα της Σοβιετικής Ψυχολογίας, με έμφαση σε εκείνες τις τάσεις της που επιχειρούν τη συγκρότηση θεωρητικού συστήματος, με ειδικό εννοιολογικό και κατηγοριακό εξοπλισμό.

Η προτεινόμενη μεθοδολογική ανάλυση ουσιαστών πτυχών της «θεωρίας της δραστηριότητας» εστιάζει κριτικά σε κομβικές κατακτήσεις (με πρακτικές προεκτάσεις, όπως αυτές του «πειράματος» του Ζαγκόροκ), αλλά και σε θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα, ιστορικούς περιορισμούς και αντιφάσεις της εν λόγω θεωρίας και του κατηγοριακού εξοπλισμού της, που συνδέονται με τον εγγενή κοινωνιολογισμό της.

Στο τρίτο μέρος γίνεται ανασύσταση της γνωσιακής συγκυρίας εμφάνισης της Λογικής της Ιστορίας, της οποίας η ΣΨ λειτουργεί ως σημαντική πηγή.

Το τέταρτο μέρος αναδεικνύει τα προβλήματα του ψυχισμού και του υποκειμένου στην ανάπτυξη της δομής της ολότητας της κοινωνίας: από την απλούστατη σχέση και τους βιολογικούς όρους στην ουσία της κοινωνίας και του ανθρώπινου ψυχισμού (στον ρόλο της εργασίας ως ανταλλαγή ύλης μεταξύ ανθρώπου και φύσης, και των εργασιακών σχέσεων), στο φαινόμενο (ειδέναι και συνειδέναι, μορφές κοινωνικής συνείδησης και ψυχισμού, υποκείμενο), και από εκεί, στην ενεργό πραγματικότητα του ανθρώπου, όπου οι άνθρωποι προβάλλουν ως προσωπικότητες. Έμφαση δίδεται στη θεωρητική και μεθοδολογική σημασία της κοινωνικής τυπολογίας της διάρθρωσης των προσωπικοτήτων που εισηγείται η Λογική της Ιστορίας, στη σχέση ατόμου και κοινωνίας, βιολογικού και κοινωνικού, στον ψυχισμό και τη συγκρότηση του υποκειμένου ως ενότητα πολλαπλών προσδιορισμών.

Το πέμπτο μέρος επικεντρώνεται στον χαρακτήρα, τη θέση και τον ρόλο του υποκειμένου στο ιστορικό γίνεσθαι της ανθρωπότητας. Το γίνεσθαι της κοινωνίας εξετάζεται υπό το πρίσμα της ιστορικής ανάπτυξης των όρων παραγωγής και αναπαραγωγής του ανθρώπου ως υποκειμένου και του αντίστοιχου ψυχισμού, με έμφαση στην κεφαλαιοκρατία ως ολοκλήρωση της διαμόρφωσης της ανθρώπινης κοινωνίας. Γίνεται αναφορά στον χαρακτήρα της εργασίας και στις αλλαγές του υποκειμένου σε συνάρτηση με τη συσχέτιση εκτατικής και εντατικής ανάπτυξης και τα στάδια της επιστημονικής-τεχνολογικής επανάστασης επί κεφαλαιοκρατίας. Αναδεικνύεται το περίγραμμα του δεσπόζοντος επί κεφαλαιοκρατίας τύπου ψυχισμού, οι δημιουργικές δυνατότητες που εμφανίζονται, αλλά και τα παρακμιακά-καταστροφικά φαινόμενα αποδόμησης της προσωπικότητας, οι διαδικασίες βάσει των οποίων οι ανάγκες ανάγονται σε επιθυμίες, ενώ εδραιώνεται περαιτέρω ο καταναλωτισμός στη βάση της «ευέλικτης συσσώρευσης» του κεφαλαίου, της «ελαστικοποίησης» της εργασίας και της «κουλτούρας του ναρκισσισμού». Περιγράφονται και εξηγούνται εκείνα τα φαινόμενα της κεφαλαιοκρατίας που συνδέονται με αποδόμηση της προσωπικότητας, μέσω ρευστοποίησης και «κατασκευής ταυτοτήτων», μέσω της θέσμησης αντίστοιχων πρακτικών και της διάδοσης-εδραίωσης χειραγωγικών ιδεολογημάτων στη θέση της επιστημονικής έρευνας – φαινόμενα τα οποία συνδέονται οργανικά με παρακμιακές-καταστροφικές τάσεις ανορθολογικής αποδόμησης της φιλοσοφίας, της ψυχολογίας και ευρύτερα των κοινωνικών επιστημών. Εντοπίζεται η νοσηρή δυσανεξία του “homo sexualis” ως προνομιακό πεδίο παρελκυστικής χειραγώγησης, σε συνάρτηση με τα ιδεολογήματα περί «κοινωνικής κατασκευής» του φύλου και «επιπελεστικότητας». Δίδεται έμφαση στην επιστημονική-διαλεκτική θέση και στον ρόλο του βιολογικού πυρήνα και της ιστορικής-πολιτισμικής μορφής της οικογένειας και της προσωπικότητας, σε αντιδιαστολή με τα αδιέξοδα του μεταφυσικού διπόλου βιολογισμού-κοινωνιολογισμού. Καταδεικνύεται ότι η φιλοσοφική και ψυχολογική προβληματική, που είναι εγκλωβισμένη στα αγοραία μεταμοντέρνα ιδεολογήματα, οδηγεί και την ψυχολογική προβληματική σε αδιέξοδα και πρωτογονισμούς, που συνιστούν σαφή οπισθοδρόμηση σε προεπιστημονικές, αντιεπιστημονικές και ανορθολογικές θέσεις.

Στο βιβλίο σκιαγραφείται αδρομερώς η ωριμότητα της κοινωνίας ως επιστέγασμα της νομοτελούς ιστορικής ανάπτυξης του χαρακτήρα, της θέσης και του ρόλου του υποκειμένου στο ιστορικό γίνεσθαι της ανθρωπότητας.

Στο τέλος, αναδεικνύεται η αναγκαιότητα διαλεκτικής άρσης του μαρξισμού διά της Λογικής της Ιστορίας και το νέο φάσμα ερευνητικών προγραμμάτων στο πεδίο της ψυχολογίας.

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε τον Τριαντάφυλλο Μεϊμάρη (πτυχιούχο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Λομονόσοφ της Μόσχας), για τις πολύτιμες κριτικές παρατηρήσεις του και τη θεώρηση. Ευχαριστούμε, επίσης, τον Μανόλη Δαφέρμο (διδάκτορα φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Λομονόσοφ της Μόσχας, αναπληρωτή καθηγητή Επιστημολογίας της Ψυχολογίας στο Τμήμα Ψυχολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης), για τις πολύτιμες κριτικές του παρατηρήσεις και το Επίμετρο: «Η Σοβιετική Ψυχολογία και η Λογική της Ιστορίας στο ιστορικό γίνεσθαι της επιστήμης».

Η αναγκαιότητα διαλεκτικής ανάπτυξης-άρσης της ΣΨ και του κλασικού μαρξισμού.

Η Λογική της Ιστορίας και το νέο φάσμα ερευνητικών προγραμμάτων στο πεδίο της ψυχολογίας

Σκιαγραφήσαμε αδρομερώς την κρισιακή γνωσιακή συγκυρία των πρώτων δεκαετιών του 20ού αι. στην ψυχολογία και τους ειδικούς ιστορικούς όρους που επικρατούσαν στη μετεπαναστατική Ρωσία-ΕΣΣΔ με τις πρωτοφανείς πρακτικές και θεωρητικές ανάγκες των επαναστατικών αλλαγών της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Καταδείξαμε κομβικής σημασίας εγχειρήματα συνειδητοποίησης της ανάγκης υπέρβασης της κρίσης, μέσω της θεωρητικής-μεθοδολογικής επαναθεμελίωσης της ψυχολογίας, βάσει κεκτημένων του μαρξισμού, από τα οποία προέκυψαν τα εξαιρετικά γόνιμα ερευνητικά προγράμματα και οι σχολές-τάσεις της ΣΨ. Στο πλαίσιο της τελευταίας, σημειώθηκε τεράστια πρόοδος της έρευνας, προέκυψαν νέα (εμπειρικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά) κεκτημένα και πρακτικές δυνατότητες.

Η αδυναμία συγκρότησης και ανάπτυξης της ψυχολογικής επιστήμης βάσει της μεθόδου της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο δεν ήταν ούτε υποκειμενική ούτε και εντελώς άγονη. Συνδεόταν με την ιδιοτυπία του γνωστικού αντικειμένου της ΣΨ και τη γνωσιακή συγκυρία εντός της οποίας αυτή ανέκυψε και αναπτυσσόταν. Συνδεόταν, επίσης, και με τη γνωσιακή συγκυρία και τα κεκτημένα της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας και του συνόλου της μαρξιστικής κοινωνικής θεωρίας και φιλοσοφίας. *Η θεωρητική και μεθοδολογική αναβάθμιση της ψυχολογικής έρευνας απαιτούσε οργανική ένταξη στο ερευνητικό πεδίο ευρύτερης και βαθύτερης προβληματικής.* Η ΣΨ, με τα ιστορικής σημασίας για την επιστήμη και τον πολιτισμό κεκτημένα της (θεωρητικά και πρακτικά επιτεύγματα τα οποία εν πολλοίς παραμένουν ανεξερεύνητα από την παγκόσμια ερευνητική κοινότητα), με τις ανεπίλυτες αντιφάσεις της και με τις όποιες μονομέρειες και αποτυχίες της, συνεισέφερε εξαιρετικά γόνιμα στον εμπλουτισμό των κοινωνικών επιστημών, στην ανάδειξη, εμπάθυνση, διεύρυνση και διακρίβωση ουσιαδών και πολύ σημαντικών πτυχών της ανθρωπογνωσίας.

Η συνεισφορά αυτή της ΣΨ (μαζί με τη συνεισφορά πληθώρας κοινωνικών, φυσικών και διεπιστημονικών ερευνών) τροφοδότησε εν πολλοίς και τη γνωστική συγκυρία, στο πλαίσιο της οποίας προέκυψε η «Λογική της Ιστορίας», ως η νέα διαλεκτική σύνθεση της κοινωνικής θεωρίας και μεθοδολογίας, μέσω της διαλεκτικής ανάπτυξης-άρσης όχι μόνο της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας και συνολικά του μαρξισμού, αλλά και του συνόλου των παγιωμένων κατά τα προγενέστερα στάδια της επιστήμης αντιλήψεων περί των σχέσεων μεταξύ φύσης, βιολογίας, κοινωνίας, ιστορίας και πολιτισμού. Κατ' αυτό τον τρόπο, η Λογική της Ιστορίας δεν αφορά αποκλειστικά τις κοινωνικές επιστήμες. Σηματοδοτεί την ποιοτική και ουσιαστική αναβάθμιση των αντιλήψεων της ανθρωπότητας περί των νομοτελειών της φυσικοϊστορικής ανάπτυξης και την αφειρησία ενός νέου σταδίου του γίνεσθαι της συνθετικής επιστήμης του μέλλοντος. Η έρευνα αποκαλύπτει την ύπαρξη μιας οργανικής σχέσης μεταξύ της ανάπτυξης των προβληματικών και των κεκτημένων της έρευνας στη ΣΨ και της νομοτελούς αναγκαιότητας αναβάθμισης της διαλεκτικής μεθοδολογίας (βλ. σχετικά Dafermos, 2015c, 2015d, και την εξαιρετική μονογραφία του ίδιου, 2018).

Στο πλαίσιο της νοπτικής ανασύστασης της δομής και της ιστορικής ανάπτυξης της κοινωνίας ως οργανικού όλου, διανοίγονται νέες προοπτικές για τα κεκτημένα της ΣΨ. Τα τελευταία αναπτύσσονται και συγκεκριμενοποιούνται, εντάσσονται οργανικά στο ιεραρχημένο και διατεταγμένο σύστημα εννοιών, κατηγοριών και νόμων, μέσω των οποίων συγκροτείται η νοπτική ανασύσταση της ανάπτυξης της κοινωνίας ως ολότητας διά της μεθόδου της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Η ανάπτυξη αυτή συνιστά κλιμάκωση της διαλεκτικής άρσης του φυσικού (του βιολογικού, συμπεριλαμβανομένου) από το κοινωνικό-πολιτισμικό. Η απροσδιοριστία, η αμφισημία, οι μονομέρειες εννοιών και κατηγοριών και οι εμπλοκές της ΣΨ σε άγωνα διαζευκτικά δίπολα, χαρακτηριστικά για την προδιαλεκτική βαθμίδα ανάπτυξης της επιστημονικής νόησης, τη διάνοια, εδώ αίρονται διαλεκτικά στη βαθμίδα του λόγου.

Η σχέση βιολογικού και κοινωνικού, η ιδιοτυπία του ανθρώπινου ψυχισμού και η ανάπτυξη του ανθρώπου ως υποκειμένου αναδεικνύονται συστηματικά, μέσω της νοπτικής ανασύστασης της αντιφατικής πορείας ικανοποίησης-αναβάθμισης των αναγκών, μέσω της κλιμακούμενης αντιφατικότητας εργασιακής επενέργειας στη φύση (παραγωγικών δυνάμεων) και εργασιακών σχέσεων (σχέσεων παραγωγής), των μορφών και επιπέδων της συνείδησης (συν-ειδέναι και συν-ειδέναι), μέσω της ενεργού δραστηριότητας των ανθρώπων ως ατομικών και συλλογικών υποκειμένων για τη διατήρηση ή και τη μεταβολή (τον μετασχηματισμό) των (φυσικών και κοινωνικών, υλικών και ιδεατών) όρων της ύπαρξής τους, μέσω του εποικοδομήματος και των τύπων προσωπικότητας. Κατ' αυτό τον τρόπο, τίθεται σε άλλη βάση το πρόβλημα της διερεύνησης των νομοτελειών που διέπουν την οντογενετική ανάπτυξη της προσωπικότητας. Όπως δείξαμε, κομβική θεωρητική και μεθοδολογική σημασία για τη συνθετική διαλεκτική διερεύνηση της προσωπικότητας (ως αντιφατικά αναπτυσσόμενης ψυχοσωματικής ενότητας εντός της κοινωνικής ολότητας) έχει η δυναμική τυπολογία προσωπικοτήτων.

Τα ίδια κομβικά ζητήματα αναπτύσσονται και συγκεκριμενοποιούνται στο ιστορικό μέρος της πραγματέουσας, η οποία προβάλλει από αυτή την άποψη ως ελικοειδής αναπτυξιακή διαδικασία εμφάνισης των προϋποθέσεων, πρωταρχικής εμφάνισης, διαμόρφωσης και ωριμότητας του υποκειμένου, του ψυχισμού, της προσωπικότητας εντός του κοινωνικού όλου. Το γίνεσθαι του ανθρώπινου ψυχισμού εξετάζεται εντός του οργανικού όλου της αναπτυσσόμενης κοινωνίας, εντός της οποίας και μέσω της οποίας ο άνθρωπος μπορεί να καταστεί ανεπτυγμένη προσωπικότητα. Σε αυτό το γίνεσθαι, το φυσικό, το βιολογικό ως προϋπόθεση για την εμφάνιση του κοινωνικού, μετασχηματίζεται σταδιακά και άκρως αντιφατικά από το κοινωνικό, από το πολιτισμικό, μέχρι να μετατραπεί σε μετασχηματισμένο βάσει της ουσίας του κοινωνικού όρου της δομής της κοινωνικής ολότητας, σε διαλεκτικά ανηρημένο όρο της ανάπτυξης της κοινωνίας.

Έτσι, διακριβώνεται στην οντογενετική και φυλογενετική ανάπτυξη του ανθρώπου ότι ο ψυχισμός, η συνείδηση δεν είναι ασώματα και ανεγκέφαλα φαινόμενα, αλλά οργανικά, δομικά στοιχεία αυτής της νομοτελούς φυσικοϊστορικής διαδικασίας, εμφάνισης των προϋποθέσεων, πρωταρχικής εμφάνισης, διαμόρφωσης, ωρίμανσης, παρακμής και θανάτου των βιο-κοινωνικών ανθρώπινων όντων στην ψυχοσωματική τους ενότητα. Ενότητα που συνδέεται ιστορικά και λογικά με τη δομή και την ανάπτυξη του «σώματος» ενός αύξουσας περιπλοκότητας εξωσωματικού συστήματος ανθρωπογενών τεχνικών-τεχνολογικών και οργανωτικών, υλικών και ιδεατών διαμεσολαβήσεων της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με τη φύση και τους ομοίους του.

Με τη Λογική της Ιστορίας τίθεται σε άλλη βάση το πρόβλημα του αναστοχασμού της κλίμακας και του χαρακτήρα της διαλεκτικής ανάπτυξης-άρσης του μαρξισμού (μέσω της άρσης της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας), αλλά εν πολλοίς και της ΣΨ, σε ουσιώδη κεκτημένα της οποίας εδράζεται αυτή η άρση. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι η αντιφατική πορεία της ΣΨ εγγράφεται στη νομοτελή αρτηρία ανάπτυξης των επιστημών.¹ Ταυτοχρόνως, η Λογική της Ιστορίας λειτουργεί ως η αφετηρία της επόμενης πορείας συνθετικής ανάπτυξης, επαναστατικοποίησης της επιστήμης, βάσει της νέας θεωρίας και μεθοδολογίας. Κατά τη γνώμη μας, απαραίτητος όρος αυτής της ανάπτυξης είναι και η περαιτέρω λογική και μεθοδολογική διερεύνηση, ο αναστοχασμός των κεκτημένων της δεύτερης ανακάλυψης του Βαζιούλιν, σε συνδυασμό με την πρώτη (της Λογικής της Ιστορίας σε συνδυασμό με την ανάδειξη σε καθαρή μορφή της «Λογικής του Κεφαλαίου του Κ. Μαρξ»).

Η γνωσιακή συγκυρία που ανέκυψε με τη Λογική της Ιστορίας προβάλλει ως φάσμα θεμελιωδών νέων δυνατοτήτων επανανοηματοδότησης των πρακτικών και θεωρητικών προβλημάτων που τίθενται ενώπιον της ανθρωπότητας. Αυτό το φάσμα δυνατοτήτων, όπως είδαμε, προσφέρεται για τη χάραξη στρατηγικής και τακτικής των συναφών διεπιστημονικών ερευνών, ως νέο δυναμικό πλαίσιο για επαναπρο-

1. Η αγνόηση αυτής της νομοτελούς αρτηρίας, η μη ενασχόληση με τη ΣΨ και τα κεκτημένα της, ιδιαίτερα εάν συνοδεύεται με εμπλοκή σε αγοραία ιδεολογήματα απολογητικής της κεφαλαιοκρατίας, ακυρώνει πρακτικά κάθε εγχείρημα ουσιαστικής και θεμελιώδους έρευνας στο πεδίο της ψυχολογίας και ευρύτερα των κοινωνικών επιστημών.

σανατολισμό και ιεράρχηση σειράς ερευνητικών προγραμμάτων.² Τα θεωρητικά και μεθοδολογικά κεκτημένα της Λογικής της Ιστορίας διανοίγουν προοπτικές για νέο φάσμα ερευνητικών προγραμμάτων στο πεδίο των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικο-οικονομικών ερευνών, στο πεδίο των επιστημών της ψυχολογίας, της νευροφυσιολογίας αλλά και των βιοϊατρικών επιστημών, στην κατεύθυνση της περαιτέρω συγκεκριμενοποίησης, εμβάθυνσης, διεύρυνσης και διακρίβωσης πτυχών, πλευρών, σχέσεων και διαδικασιών των γνωστικών τους αντικειμένων.

Πιο συγκεκριμένα, το μεθοδολογικό και θεωρητικό κεκτημένο της Λογικής της Ιστορίας διαμορφώνει προϋποθέσεις για μία συστηματικότερη ανάπτυξη ερευνητικών προγραμμάτων στις εξής κατευθύνσεις:

Διερεύνηση της δομής και της ανάπτυξης της προσωπικότητας (οντογενετικής και φυλογενετικής), βάσει συγκεκριμενοποίησης και ανάπτυξης της μεθοδολογίας του οργανικού όλου. Εδώ τίθεται το ερώτημα της εσωτερικής διάρθρωσης της προσωπικότητας, από την άποψη της ωριμότητάς της, υπό το πρίσμα των διαλεκτικών κατηγοριών του είναι, της ουσίας, του φαινομένου και της πραγματικότητας.

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής μπορούν να τεθούν και να διερευνηθούν ερωτήματα όπως:

- Ποια είναι η αφετηριακή κατηγορία για τη μελέτη της προσωπικότητας;
- Σε τι έγκειται η ουσία της προσωπικότητας;
- Ποια στοιχεία της προσωπικότητας αποτελούν εκφάνσεις της ουσίας της στα επίπεδα του φαινομένου και πραγματικότητας;
- Ποια μπορεί να είναι η θέση και ο ρόλος εννοιών και κατηγοριών της ψυχολογίας (όπως: ανάγκη, κίνητρο, σκοπός, δραστηριότητα, συνείδηση, ασυνείδητο, αίσθημα, συναίσθημα, νόση, ιδιοσυγκρασία, χαρακτήρας, εσωτερίκευση, εξωτερίκευση κ.ο.κ.) σε εκείνο το αναπτυσσόμενο διαλεκτικό σύστημα ιεραρχημένων και διατεταγμένων εννοιών, κατηγοριών και νόμων, το οποίο θα συνιστά νοητική ανασύσταση της συνολικής διάρθρωσης της προσωπικότητας;

Ιδιαίτερη θέση κατέχει εδώ το ζήτημα της οντογένεσης της προσωπικότητας, δηλαδή της προσέγγισης της διαδικασίας ανάπτυξης της προσωπικότητας από τη σκοπιά των σταδίων των προϋποθέσεων εμφάνισής της, της πρωταρχικής της εμφάνισης, της διαμόρφωσης, της ωριμότητας και της παρακμής της.

Εδώ μπορούν να τεθούν ερωτήματα όπως:

- Με ποιο τρόπο και με ποια μέσα-κριτήρια μπορεί να γίνει η σταδιοποίηση της οντογένεσης της προσωπικότητας;
- Πότε ανακύπτει η πρωταρχική εμφάνιση της προσωπικότητας στο αναπτυσσόμενο άτομο;
- Τι σημαίνει διαμόρφωση και σε τι συνίσταται η ωριμότητα της προσωπικότητας;
- Πώς αναπτύσσεται κατά την οντογένεση ο ανθρώπινος ψυχισμός, πότε έχουμε την πρωταρχική εμφάνιση της συνείδησης, και πώς αυτή διαμορφώνεται;

2. Μέλη της Διεθνούς ερευνητικής ομάδας «Η Λογική της Ιστορίας» δραστηριοποιούνται σε ευρύ φάσμα ερευνητικών πεδίων, πραγματώνοντας και αναπτύσσοντας τον καθολικό-διεπιστημονικό χαρακτήρα και τη διεθνιστική απεύθυνση αυτού του νέου ρεύματος (βλ. τη σχετική ιστοσελίδα <http://www.ilhs.tuc.gr/gr/index.htm>).

Τέλος, εδώ εντάσσεται και το ζήτημα της συσχέτισης της ανάπτυξης της προσωπικότητας (ως ενότητας δομής και οντογένεσης) με τα στάδια ανάπτυξης της κοινωνίας. Αν επιχειρούσαμε να συγκεκριμενοποιήσουμε την εν λόγω προβληματική, θα θέταμε τα εξής ερωτήματα:

- Είναι, άραγε, εφικτή η ύπαρξη προσωπικότητας σε όλα τα στάδια του γίνεσθαι της ιστορίας;

- Ποιο είναι το νομοτελώς αναγκαίο και εφικτό επίπεδο ανάπτυξης της προσωπικότητας σε κάθε στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας;

- Ποιοι είναι οι τύποι προσωπικότητας που κυριαρχούν και ποια είναι τα όρια ανάπτυξης της προσωπικότητας που θέτει η εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα;

- Από ποια στάδια χαρακτηρίζεται η οντογένεση της προσωπικότητας σε κάθε στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας;

- Πώς τίθεται το πρόβλημα της συσχέτισης του ρόλου των μαζών και της προσωπικότητας στο εκάστοτε στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας;

- Ποια είναι η συσχέτιση αυθόρμητου και συνειδητού στη διαδικασία διαμόρφωσης και ανάπτυξης της προσωπικότητας;

- Σε ποιο βαθμό είναι αναγκαία και εφικτή η σκόπιμη και συνειδητή διαδικασία διαμόρφωσης και ανάπτυξης της προσωπικότητας;

- Τι φάσμα δυνατοτήτων για την ανάπτυξη της προσωπικότητας παρέχει ο βιολογικός πυρήνας και η ιδιοτυπία (ιδιοσυστασία, ιδιοσυγκρασία) του ατόμου; Τι δυνατότητες μετασχηματισμού-άρσης αυτού του βιολογικού πυρήνα και της ιδιοτυπίας του υπάρχουν σε κάθε στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας και της προσωπικότητας;

- Πώς επιδρούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας οι διαφορές ως προς το φύλο και ως προς την ηλικία;

- Πώς μπορούμε να αντιληφθούμε την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας, στο πλαίσιο της ώριμης ανθρώπινης κοινωνίας, της ενοποιημένης ανθρωπότητας;

- Τι πρακτικά πορίσματα συνάγονται από τα παραπάνω υπό το πρίσμα των αναγκών της παιδείας και εκπαίδευσης, της διαμόρφωσης και ανάπτυξης του συνειδητού υποκειμένου στην κοινωνία;

Όπως μπορεί να γίνει κατανοητό, πρόκειται για θεματικές της έρευνας με τεράστιο εύρος, που δεν εξαντλείται στα ερωτήματα που τέθηκαν προηγουμένως. Ανακύπτει πληθώρα επιπλέον ερωτημάτων. Ενδεικτικά επισημαίνουμε:

Το ζήτημα της ψυχοπαθολογίας. Στο πλαίσιο της μεθοδολογικής και θεωρητικής προσέγγισης που αναπτύχθηκε σε αυτό το βιβλίο είναι εφικτή η πραγμάτευση των φαινομένων της ψυχοπαθολογίας υπό νέα οπτική. Το κεκτημένο της «Λογικής της Ιστορίας» επιτρέπει την ανάδειξη των σπουδαίων επιτευγμάτων της ψυχαναλυτικής-ψυχοδυναμικής παράδοσης σε αυτό τον τομέα. Ταυτοχρόνως, διαμορφώνει τους όρους για κριτικό αναστοχασμό και ανάδειξη των ορίων αυτής της παράδοσης. Επιπλέον, παρέχει τη δυνατότητα επαναπροσδιορισμού της προσέγγισης των ψυχοπαθολογικών φαινομένων, πέρα από την καθιερωμένη οπτική των παρεκκλίσεων από αυτό που θεωρείται «ομαλή ψυχική ανάπτυξη».

Εδώ εγείρεται σειρά μεθοδολογικών προβλημάτων τεράστιας κλίμακας. Στην ψυχοπαθολογία και στην κλινική ψυχολογία, υπάρχει μία εκάστοτε κρατούσα ρητή ή υπόρρητη αντίληψη για το τι συνιστά «ομαλή ψυχική ανάπτυξη» και τι «παρέκκλιση» από αυτήν. Ο προσδιορισμός αυτών των εννοιών γίνεται κατά κανόνα μέσω ενός συνδυασμού εμπειρικών και πειραματικών δεδομένων, μέσω της γενίκευσης της εμπειρίας κλινικών πρακτικών, μέσω συμβάσεων της επιστημονικής κοινότητας και, τελικά, μέσω θεσμικών-κανονιστικών παρεμβάσεων και ρυθμιστικών αρχών. Ιδιαίτερο ρόλο στη θέσπιση των τελευταίων διαδραματίζει τελικά και το λόμπι των μονοπωλιακών πολυεθνικών ομίλων της φαρμακοβιομηχανίας, των ασφαλιστικών υπηρεσιών, της παραγωγής και διακίνησης ιατρικού εξοπλισμού και της υπαγωγής ιατρικής και ψυχολογίας σε αυτούς τους ομίλους, η ιεραρχία της επίσημης επιστήμης στη θεσμική οργάνωσή της, το θεσμικό πλαίσιο έρευνας, οι ιεραρχήσεις των χρηματοδοτήσεων της έρευνας, η βιομηχανία των σχετικών επιστημονικών περιοδικών και των χορηγούμενων συνεδρίων, πολιτικά συμφέροντα, ιδεολογικές κατευθύνσεις κ.λπ.

Σε όλα τα παραπάνω, εκείνο που δεσπάζει ρητά ή υπόρρητα είναι ορισμένη, ιστορικά περιορισμένη και περιοριστική εξιδανίκευση, η οποία τίθεται, προβάλλει και εκλαμβάνεται ως δεδομένη «ομαλή ψυχική ανάπτυξη», πρότυπο, καλούπι ή και φάσμα παραδεκτών εκδοχών που εγγράφονται σε αυτό το πρότυπο, με αντίστοιχα ποσοτικά και ποιοτικά κριτήρια.

Η προβληματική που αναπτύξαμε σε αυτό το βιβλίο κινείται σε εντελώς διαφορετική κατεύθυνση. Εδώ δεν τίθεται αρνητικά (στον αντίποδα της παθολογίας, των παρεκκλίσεων κ.λπ.) ή και κανονιστικά-ρυθμιστικά κάποια «ομαλή ψυχική ανάπτυξη» κατάλληλη για την όποια δεδομένη και αμετάβλητη «κοινωνική συνοχή». Δεν προτάσσεται η συμμόρφωση προς κάποιο έξωθεν και άνωθεν επιβεβλημένο κανονιστικό-ρυθμιστικό πλαίσιο-πρότυπο. Τουναντίον, τίθεται θετικά η νομοτελής αναγκαιότητα ολόπλευρης ανάπτυξης των δημιουργικών ικανοτήτων της προσωπικότητας ως όρος ανάπτυξης της ολότητας της ενοποιημένης ανθρωπότητας. Υπό το πρίσμα αυτής της αναγκαιότητας ως πραγματικής προοπτικής, εκείνο που προβάλλει ως παρέκκλιση, παθολογία κ.λπ. είναι ό,τι συνιστά εμπόδιο, πρόσκομμα, φραγμό, αποπροσανατολισμό κ.λπ. στην προοπτική αυτής της θετικής ολόπλευρης ανάπτυξης της προσωπικότητας κάθε ανθρώπου, βάσει της ιδιαιτερότητας κάθε ατόμου.

Δεδομένης αυτής της προβληματικής, ερωτήματα που μπορεί να τεθούν σε αυτό το πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων είναι τα εξής:

- Μέσω της επίλυσης-άρσης ποιων αντιφάσεων (γενεσιουργών νομοτελών κρυσιακών συγκυριών) ανά στάδιο επιτυγχάνεται η πορεία προς την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας στην οντογένεση του ατόμου;

- Ποια είναι η θέση και ποιος ο ρόλος συγκεκριμένων αναγκών, κινήτρων, δραστηριοτήτων και επικοινωνιών κατά τα στάδια αυτής της αντιφατικής πορείας οντογενετικής ανάπτυξης;

- Ποια είναι η θέση και ο ρόλος ατόμων και ομάδων του εγγύς και του ευρύτερου περιβάλλοντος κατά τα στάδια αυτής της αντιφατικής πορείας οντογενετικής ανάπτυξης;

- Μέσω της μη επίλυσης-άρσης (ή και εν μέρει επίλυσης, παρέκβασης από την επίλυση, υποκατάστασης της επίλυσης, συγκάλυψης ή και αναπαραγωγής-διαιώ-

νισης κ.λπ.) ποιων αντιφάσεων ανά στάδιο οι νομοτελείς κρισιακές συγκυρίες που ανακύπτουν στο πλαίσιο της οντογένεσης της προσωπικότητας (ή και άλλες ιδιότυπες κρισιακές συγκυρίες) σχετίζονται με αυξημένες πιθανότητες εμφάνισης ψυχοπαθολογίας;

– Μπορούν τα ψυχοπαθολογικά φαινόμενα να αποδοθούν αποκλειστικά σε διαταραχές της φυσιολογικής οντογενετικής ανάπτυξης των πρώτων χρόνων της ζωής, όπως κατ' εξοχήν γίνεται στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής-ψυχοδυναμικής παράδοσης, ή μήπως μπορούν να εντοπιστούν και ψυχοπαθολογικές διαταραχές οι οποίες δύναται να συσχετιστούν με προβλήματα και αδιέξοδα της οντογένεσης της προσωπικότητας σε μεταγενέστερα στάδια αυτής της διαδικασίας;

– Σε ποια βάση μπορεί να γίνει μία συστηματική ταξινόμηση των ψυχοπαθολογικών φαινομένων, από την άποψη των ουσιαστικών γνωρισμάτων τους και σε συνάρτηση με την ουσία της ολόπλευρα αναπτυσσόμενης προσωπικότητας;

– Ποιοι τύποι ψυχοπαθολογίας εμφανίζονται στατιστικά στα διάφορα στάδια της ανάπτυξης της κοινωνίας, και πώς μπορούν αυτοί να σχετίζονται με τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του εκάστοτε σταδίου;

– Τι μπορεί να σημαίνουν οι απαντήσεις στα προηγούμενα ερωτήματα για τη διαδικασία της ψυχοθεραπείας, όπου επιχειρείται η άρση των αντιφάσεων και των αδιεξόδων που εμφανίστηκαν στο πλαίσιο της οντογένεσης του ατόμου και η απελευθέρωσή του από καθηλώσεις που το εμποδίζουν να αναπτυχθεί ολόπλευρα ως προσωπικότητα;

Η μελέτη αυτού του βιβλίου και του φάσματος ερευνητικών προγραμμάτων που προτείνεται σε αυτό καθιστά σαφές ότι η υιοθετούμενη από τους συγγραφείς θεωρία και μεθοδολογία δεν κινείται σε ένα αφηρημένο ακαδημαϊκό επίπεδο. Τουναντίον, συνδέεται οργανικά με τα φλέγοντα προβλήματα της καθημερινής ζωής, με τα κρισιακά προβλήματα, με τα αδιέξοδα της εποχής, με τις υπαρξιακές αγωνίες, με τη γνώση και τη συνείδηση που δίνει προοπτική και νόημα στους αγώνες των ανθρώπων για κοινωνική χειραφέτηση, για τον κοινωνικό μετασχηματισμό που οδηγεί στην ενοποίηση της ανθρωπότητας.

Άλλωστε, η επιστημονική διερεύνηση του ανθρώπου εμπεριέχει τη σχέση ανθρώπου προς άνθρωπο και προς την ανθρωπότητα. Ως εκ τούτου, δεν ανάγεται σε εργαλειοκή σχέση προς εμπράγματα όρους, προς παθητικά αντικείμενα, άρα δεν μπορεί να είναι αδιάφορη προς την κατάσταση, προς τις τύχες και τις προοπτικές του ανθρώπου.³

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι, κατά το τελευταίο στάδιο της διαμόρφωσης της κοινωνίας, ιδιαίτερα επί ύστερης κεφαλαιοκρατίας, η αντιφατικότητα της κοινωνικής ανάπτυξης εμπεριέχει εκπληκτικές, τόσο καταστροφικές όσο και δημιουργικές δυνατότητες.

Στις καταστροφικές δυνατότητες, που προβάλλουν ως αδιέξοδα, συμπεριλαμβάνονται:

3. «Η παιδαγωγική (όπως και η ψυχολογία!) δεν γίνεται να δομείται αδιάφορα, διότι είναι επιστήμη περί του ανθρώπου και ο άνθρωπος δεν συγχωρεί την αδιάφορη σχέση προς αυτόν» (Леонтьев, 1994:225).

1. Ο κίνδυνος αφανισμού της ανθρωπότητας μέσω γενικευμένου εμπόλεμου ολοκαυτώματος με τη χρήση όπλων μαζικής καταστροφής·

2. Ο κίνδυνος θανάτου της ανθρωπότητας και κάθε ζωής στον πλανήτη, λόγω της καταστροφής της φύσης από την ανεξέλεγκτη πορεία των παραπροϊόντων μιας παραγωγικής δραστηριότητας που υπάγεται στη ληστρική σχέση προς τον άνθρωπο και τη φύση· και

3. Ο κίνδυνος της βαρβαρότητας, που τροφοδοτείται από ακραίες μορφές αλλοτρίωσης, οι οποίες υπονομεύουν και αποδομούν τον βιολογικό πυρήνα της οικογένειας και της προσωπικότητας, την ίδια την ικανότητα μετά λόγου γνώσεως συνειδητής συγκρότησης προσωπικότητας και συλλογικότητας, τη δυνατότητα συγκρότησης του ανθρώπου ως υποκειμένου με καθολικής εμβέλειας σκοποθεσία. Ένας κίνδυνος που συνδέεται πιο άμεσα με την προβληματική του παρόντος βιβλίου.

Στις δημιουργικές δυνατότητες συμπεριλαμβάνονται οι πρωτοφανούς κλίμακας, εμβέλειας και βάθους αλλαγές του χαρακτήρα της εργασιακής-παραγωγικής επενέργειας του ανθρώπου στη φύση και των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, με συνακόλουθη αναβάθμιση των προϋποθέσεων ενοποίησης της ανθρωπότητας και αντίστοιχη αναβάθμιση της θέσης και του ρόλου του ανθρώπου ως υποκειμένου της όλο και πιο δημιουργικής εργασίας και ευρύτερα: ως υποκειμένου της κοινωνίας.

Οι ίδιες οι καταστροφικές δυνατότητες, εάν εξετασθούν υπό το πρίσμα της διαλεκτικής της ιστορικής ανάπτυξης, προβάλλουν ως πρώτες αρνητικές εκφάνσεις των τεράστιων δημιουργικών δυνάμεων και δυνατοτήτων που αναπτύσσει η ανθρωπότητα, καθώς και της ανάγκης συνειδητής συντονισμένης δράσης για την αποτροπή του αφανισμού της. Ακόμα και ο κίνδυνος της βαρβαρότητας, που τροφοδοτείται από ακραίες μορφές αλλοτρίωσης, οι οποίες υπονομεύουν και αποδομούν τον βιολογικό πυρήνα της οικογένειας και της προσωπικότητας, συνιστά πρώτη αρνητική (άγονη, τυφλή, αδιέξοδη, αυτοκαταστροφική κ.λπ.) έκφανση των τεράστιων δημιουργικών δυνάμεων και δυνατοτήτων απελευθέρωσης και χειραφέτησης, διαλεκτικής ανάπτυξης-άρσης όλης της προγενέστερης ανάπτυξης του ανθρώπου, της ίδιας της βιολογίας του συμπεριλαμβανομένης. Έκφανση που καθιστά επιτακτική την επιστημονική διερεύνηση της νομοτελούς αναγκαιότητας ολόπλευρης ανάπτυξης της προσωπικότητας και –σε αυτή τη βάση– του αγώνα για μετά λόγου γνώσεως συνειδητή συγκρότηση του ανθρώπου ως υποκειμένου με καθολικής εμβέλειας σκοποθεσία.

Η κατίσχυση των δημιουργικών δυνατοτήτων έναντι των καταστροφικών δεν είναι θέμα τύχης. Δεν εναπόκειται σε κάποια αυθόρμητη και αυτόματη «ωρίμανση των συνθηκών» σε μία «εξελικτική διαδικασία χωρίς υποκείμενο», ούτε και σε κάποια τελεολογική «θεία πρόνοια». Τουναντίον, συνδέεται οργανικά με τη νομοτελή αναβάθμιση της θέσης και του ρόλου του υποκειμένου στην πορεία για την ενοποίηση της ανθρωπότητας. Άρα, συνδέεται οργανικά με τη σκόπιμη και επιστημονικά τεκμηριωμένη, μετά λόγου γνώσεως και συνειδητή συμβολή στην ανάπτυξη και συγκρότηση των ανθρώπων ως σφαιρικά αναπτυσσόμενων προσωπικοτήτων και συλλογικοτήτων.

Η συμβολή αυτή στην ανάπτυξη του υποκειμένου των επικείμενων ριζικών μετασχηματισμών για την ενοποίηση της ανθρωπότητας επιτάσσει την αναδρομή στην κριτική εξέταση των κεκτημένων και των περιορισμών της ΣΨ.

Επιτάσσει τον κριτικό αναστοχασμό, τη δημιουργική διακρίβωση και ανάπτυξη των κεκτημένων (και των ιστορικών περιορισμών) της θεωρίας και μεθοδολογίας της Λογικής της Ιστορίας.

Επιτάσσει επίσης, βάσει των παραπάνω, και τη χάραξη φάσματος νέων ερευνητικών προγραμμάτων, οργανικό συστατικό στοιχείο των οποίων είναι και η ψυχολογική διερεύνηση της προσωπικότητας και της συλλογικότητας του υποκειμένου, γεγονός που καθιστά με τη σειρά του την ψυχολογική έρευνα οργανικό στοιχείο της ευρύτερης και βαθύτερης προβληματικής του νέου σταδίου της συνθετικής επιστήμης και του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Κατ' αυτό τον τρόπο, η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας συγκεκριμενοποιείται και συναρτάται με τον αγώνα για την ανάπτυξη της κοινωνίας, στην κατεύθυνση της ώριμης ενοποιημένης ανθρωπότητας, όπου η ελεύθερη ανάπτυξη των δημιουργικών ικανοτήτων του κάθε ανθρώπου είναι αναγκαίος όρος για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων.